

The Study of Stamp Functions in Qajar and the 1st Pahlavi

Abdollah Motevali*

Associate professor of History, Arak university, Arak, Iran, a.motevaly@gmail.com

Shabnam Hosseinabady farahani

MA. of History, Arak university, Arak, Iran, shabnam_frahani@yahoo.com

Abstract

The reign of Naser al-Din Shah brought upon political and social reformations in Iran. The changes that happened in the structure of the postal system was one of such reformations. The use of stamps in Iran brought upon fundamental improvements in the postal system and became a crucial factor in speeding up the administrative procedures of the post office. At first, stamps represented postal fare and had an economic rule. But at the end of Naser al-Din Shah's reign, other functions were associated with stamps: political and social functions, as well as cultural functions.

This paper aims to answer the question of what the functions of stamps were in the postal systems of Qajar and Pahlavi eras, and also to investigate the developments made in the formal and conceptual framework of stamps in the mentioned eras. The findings show us that during the developments that occurred in Iran's postal system, stamps played various roles and also were produced in various shapes and forms; and despite the problems and obstacles that faced the postal system, the trend of printing and publishing stamps kept on growing.

Keywords: Postal System, Stamp, Qajar, 1st Pahlavi, Functions

---

* Corresponding author

فصل نامه پژوهش های تاریخی (علمی - پژوهشی)
معاونت پژوهش و فناوری دانشگاه اصفهان
سال پنجاه و چهارم، دوره جدید، سال دهم
شماره اول (پیاپی ۳۷)، بهار ۱۳۹۷، صص ۷۹-۹۴
تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۰۲/۰۲، تاریخ پذیرش: ۱۳۹۶/۰۶/۲۹

بررسی کارکردهای تمبر پستی در دوران قاجار و پهلوی اول

عبدالله متولی* - شبنم حسین آبادی فراهانی**

چکیده

سلطنت ناصرالدین شاه با ایجاد اصلاحات سیاسی و اجتماعی در ایران همراه بود. از جمله این اصلاحات تغییر در ساختار پستی کشور را باید نام برد. ورود تمبر به کشور تغییرات بنیادینی در زمینه ارتقاء نظام پستی به وجود آورد و عاملی برای تسریع روند اداری پست شد. در ابتدا تمبر نشان دهنده کرایه پستی بود و کارکردی اقتصادی داشت. در اواخر دوره ناصرالدین شاه، کارکردهای دیگری برای تمبر در نظر گرفته شد و کارکردهای سیاسی و اجتماعی در کنار کارکرد فرهنگی نقش آفرینی کردند.

این پژوهش در پی پاسخ به پرسش های زیر است: در نظام پستی دوره های قاجار و پهلوی، تمبر چه کارکردهایی داشته است. در این دوره، قالب شکلی و مفهومی تمبر چه فرآیندی را پشت سر گذاشته است. داده های پژوهش نشان می دهد که در مسیر تحول نظام پستی کشور، تمبر محورها و ابعاد مختلفی را دربرگرفت و با وجود مشکلات و موانع و کم شدن اعتبار جهانی آن، در زمینه چاپ و انتشار روند روبه رشدی را در پیش گرفت.

واژه های کلیدی: نظام پستی، تمبر، کارکردها، قاجار، پهلوی اول

* دانشیار تاریخ، دانشگاه اراک، ایران (نویسنده مسؤول) a.motevaly@gmail.com

** کارشناس ارشد تاریخ، دانشگاه اراک، ایران، shabnam_frahani@yahoo.com

مقدمه

تر آن در دوره پهلوی اول و همچنین کارکردهایی که دربرمی‌گرفته است، بررسی آن در جایگاه بخشی از تاریخ هنری و همچنین تاریخ سیاسی اقتصادی حائز اهمیت است.

باتوجه به مقدمه، این نوشتار ضمن معرفی ویژگی‌های تمبر، کارکردهای آن را در دوران قاجار و پهلوی اول بررسی می‌کند. نوشتار حاضر در پی این فرض که شناخت کارکردهای تمبر اهمیت‌یافتن آن و در نتیجه توسعه در روند انتشار آن را موجب شد، ابتدا ساختار فیزیکی تمبر را معرفی می‌کند و در ادامه، کارکرد و فرآیند انتشار آن را بررسی می‌کند.

تاریخ ایران در دوران معاصر همواره در کانون توجه پژوهشگران بوده است؛ اما باتوجه به تحولات سیاسی و اقتصادی که در این دوران رخ داده، بیشترین توجه به پژوهش‌هایی در این زمینه‌ها بوده و ابعاد هنری و فرهنگی کمتر بررسی شده است. تمبر نیز ورای برچسب اقتصادی آن، از عناصر فرهنگی محسوب می‌شود و پژوهش‌های محدودی در این زمینه صورت گرفته که البته به کارکردهای آن اشاره‌ای نشده است. منابعی مانند تمبرشناسی از علی‌اکبر رادمنش، تمبر شیر و خورشید مشروطه از مرجان رامی، آنچه باید درباره تمبر بدانیم از فوزی غفاری‌نور، تمبرهای اولیه ایران از فریدون نوین فرح‌بخش و تاریخ پست در ایران از فریدون عبدلی‌فرد، با نگاهی توصیفی به موضوع تمبر، اطلاعاتی را در اختیار خواننده قرار می‌دهند.

تمبر پستی

تمبر پستی را باید تحولی مهم در ساختار پستی، از شکل سنتی به مدرن، دانست. اگر تمبر را در معنای پول پست بدانیم، تمبر علامتی رسمی است که در مقابل پرداخت مالیات یا عوارض یا مخارج حمل نامه

تمبر پستی در حکم یکی از عناصر مهم تشکیلات پستی در دنیا شناخته شده است. با ورود تمبر به دنیای مرسولات و محمولات پستی، پست در اجرای وظیفه خود در زمینه ارسال و دریافت بسته‌های پستی، شیوه ای قانونی و ضابطه‌دار در پیش گرفت. تمبر به نظام پستی اعتبار قانونی داد و از آنجایی که کشورهای مختلف واحدهای پولی یکسانی نداشتند، برای این منظور جایگزین مناسبی شد و در این راستا، فلسفه وجودی تمبر به این امر مهم بازمی‌گردد؛ از سوی دیگر، استفاده از تمبر موجب از بین رفتن مشکلاتی شد که مانع از دریافت کرایه پستی بودند. ابتدا انگلیس به انتشار تمبر اقدام کرد و در ادامه، کشورهای دیگر به انتشار آن دست زدند. با تشکیل اتحادیه جهانی پست، تشکیلات پستی به صورت متحدالشکل درآمد. با ورود تمبر به ایران و همچنین عضویت ایران در اتحادیه جهانی پست، قوانین بین‌المللی و یکسان‌سازی روش ارسال مرسولات پستی در دوره قاجار تا حدودی و در دوره پهلوی اول به جدیت دنبال شد.

تمبر در ابتدای ورود به ایران کارکردی اقتصادی داشت و فقط جایگزین کرایه پستی شد. در اواخر دوره ناصرالدین‌شاه، برای تمبر کارکردهای دیگری در نظر گرفته شد و تمبر دیگر کالایی اقتصادی محسوب نمی‌شد، بلکه کارکردهای سیاسی و اجتماعی و فرهنگی را دربرمی‌گرفت؛ زیرا انتقال‌دهنده فرهنگ و تمدن ایرانی محسوب می‌شد. در دوره پهلوی اول، کارکردهای تمبر گسترش بیشتری یافت و محورهای دیگری بدان اضافه شد؛ به طوری که این محورها بخشی از صورت مذاکرات مجلس شورای ملی از دوره اول تا سیزدهم را شامل شد. باتوجه به اهمیت و ارزش تمبر در حکم کالای ارتباطی نوینی در دوران قاجار و کاربرد گسترده

نوشته‌ها، شماره‌ها، مشخصات و تاریخ است، حاشیه یا کادر گفته می‌شود. کادر ارزش تمبر کادری دایره یا مستطیل یا بیضی شکل است که در گوشه‌های تمبر طراحی می‌شود و ارزش تمبر با عدد یا حروف یا هر دو شکل در داخل آن نوشته می‌شود (غفاری‌نور، ۱۳۸۱: ۸). این کادر نشان‌دهنده وضعیت اقتصادی و همچنین ارزش بهای پستی هر کشور است که باتوجه به وضع سیاسی و اقتصادی در نوسان است. خطوط فرعی یا تصویر اصلی به طرح و سطحی گفته می‌شود که در هر سری تمبر چاپ می‌شود و از نقش حاشیه در اطراف به‌طور کامل جداست و به آن نقش هم گفته می‌شود (غفاری‌نور، ۱۳۸۱: ۹).

این نقش‌ها ممکن است دربرگیرنده چهره یا منظره خاصی باشد. نقوش اصلی روی تمبر با فرهنگ و رسوم ملی هر کشوری رابطه تنگاتنگی دارد و علاوه بر آن، نگرش‌های سیاسی و اجتماعی و حتی اقتصادی بر آن تأثیرگذار است. بخش فرعی، جزئی از ساختار فیزیکی تمبر محسوب می‌شود و باینکه عنوان فرعی به خود گرفته است، اصالت هنری و شناخت اصلی تمبر به آن بستگی دارد. با گذشت زمان، تمبرها ارزش و بهای فوق‌العاده‌ای پیدا می‌کنند و در کانون توجه سودجویانی قرار می‌گیرند که درصدد تقلب و جعل آن برمی‌آیند؛ بنابراین در تمبر باید ویژگی‌هایی وجود داشته باشد که مانع از سوءاستفاده شود. این ویژگی‌ها در درجه اول فیلیگران و دندانه و در درجه دوم کاغذ و رنگ است (غفاری‌نور، ۱۳۷۰: ۱۸).

فیلیگران (Filigrane) یا «واتر مارک»: نقش یا نوشته‌ای در خمیر کاغذ است که در روشنایی و نور داخل کاغذ دیده می‌شود و هدف از استفاده آن جلوگیری از تقلب است تا اگر کسی تمبرهای بدلی تهیه کرد، شناخته شود (هاجری، ۱۳۷۵: ۳۹۲؛ نیساری،

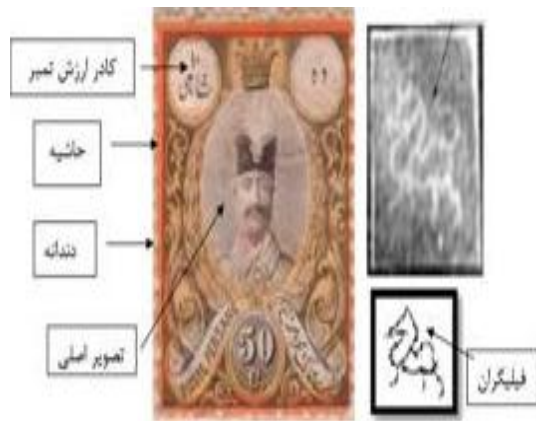
یا محمولات پستی، در حکم اعلام وصول وجه دریافت‌شده، بر اسناد یا اشیاء چسبانیده می‌شود (مصاحب، ۱۳۴۵: ۳۴۱). ازسوی دیگر، تمبر را باید نشان‌دهنده ارزش واسطه‌ای و مبین تعهدی متقابل میان اداره پست و فرستنده نامه یا محموله پستی دانست. تا پیش از اختراع و انتشار تمبر، باتوجه به بُعد مسافت، هزینه‌های پستی از دریافت‌کننده نامه یا محموله پستی دریافت می‌شد و نرخ مراسلات پستی در داخل یک کشور ثابت نبود. با اختراع تمبر و آشنایی با کارکردهای آن، میان هزینه پستی با وزن نامه یا محموله پستی نسبت مستقیمی برقرار شد و رابطه مسافت از آن حذف شد؛ پس کرایه از فرستنده و در مبدأ، به‌طور نقدی و به‌صورت ابطال تمبر دریافت می‌شد (رادمنش، ۱۳۶۴: ۱۴).

ساختار فیزیکی تمبر

انتشار تمبر در قالب‌های شکلی و محتوایی مختلف، روندی تکاملی را پیموده است. تمبرها باوجود کوچکی ابعاد، دنیای بزرگی از طرح و نقش هستند. ارزش و اصالت هر تمبر به شناخت ساختار فیزیکی یا الگوهای شکلی آن بستگی دارد؛ بنابراین در بررسی هر تمبر، شناخت ویژگی‌های شکلی آن حائز اهمیت است.

تمبر در نگاه اول اجزایی دارد که معرف ارزش حقیقی آن تمبر است. این اجزا نشان‌دهنده شکل ظاهری تمبر است؛ اما مشخصات اصلی تمبر در آن به نمایش گذاشته می‌شود که این نیز در دو بخش اصلی و فرعی درخور بررسی است. به اجزایی از قبیل حاشیه و کادر ارزش تمبر و خطوط فرعی یا تصویر، بخش اصلی تمبر گفته می‌شود. این اجزا مهم‌ترین و اساسی‌ترین بخش‌های تمبر را به خود اختصاص داده‌اند. به قسمت چاپ‌نشده و خالی تمبر که دارای علائم،

رنگ: رنگ‌ها از اجزای بصری تمبرها محسوب می‌شوند و در طراحی تمبر به رنگ توجه بسیاری می‌شود. برای انتخاب رنگ ابتدا باید موضوع و طرحی بررسی شود که روی تمبر قرار می‌گیرد. بنابراین گزینش رنگ‌ها پیش از هر عاملی، به موضوع برگزیده شده بستگی دارد. رنگ یکی از اصول زیبانشاختی تمبر است و با تکیه بر این اصل و برحسب موضوعی که تمبر ارائه خواهد کرد، در یک یا چند رنگ تهیه می‌شود. در تمبرهای پستی، انتخاب رنگ‌ها باتوجه به معیارهای مختلفی صورت می‌گیرد (هاجری، ۱۳۷۵: ۱۴۶).

شکل ۱- ساختار فیزیکی تمبر

کارکردهای تمبر در چارچوب محتوایی

به‌طور اصولی، تمبر شاخص هزینه پستی است و به همین منظور چاپ و منتشر می‌شود؛ ولی باوجود این، اهداف و ابعاد گسترده‌تری را دربرمی‌گیرد. تمبر بازتاب نمادهایی است که در زوایای پنهانی خود دارد و در قالب مفاهیم و معانی جدید نقش آفرینی می‌کند. در بعد اقتصادی، تمبر معرف خدمات پستی و ثبات نسبی هزینه‌های پست هر کشوری است؛ ولی در واقع، از نظام ارزشی هر جامعه‌ای برگرفته می‌شود و به‌طور نسبی، تصاویر و نقوش آن تاحدودی از این نظام نشئت می‌گیرد. در نظام ارزشی جامعه، تمبر در سه وجه درخور بررسی است: اقتصادی، سیاسی و فرهنگی اجتماعی.

۱۳۴۱: ۳). به‌طور کلی، فیلگرا وجه تمیز تمبر اصلی از تمبر تقلبی و مشابه است که مانع می‌شود اشخاص سودجو تمبر را جعل کنند (رادمنش، ۱۳۶۴: ۵۴). در انتخاب کاغذ برای انتشار تمبر، نوع کاغذ نقش مهمی ایفا می‌کند؛ به‌طوری‌که در دسته‌بندی کاغذها، نوع کاغذ فرنگی در اولویت قرار می‌گیرد. به‌گفته بلوم (Bloom) کاغذهای فرنگی نشانه شفافیت دارند که چون جسم کاغذ را مقابل نور قرار دهند آن نشانه هویداست (بلوم، ۱۳۸۳: ۳۶۸). افشار نیز در کتاب کاغذ در زندگی و فرهنگی ایرانی، به ویژگی این نوع کاغذ اشاره کرده است (افشار، ۱۳۹۰: ۱۰۹). اولین تمبرهای منتشرشده در ایران فیلگرا نداشت؛ اگرچه تعدادی از تمبرهای شیروخورشیدی روی کاغذ راه‌راه چاپ شد، فیلگرا تنها در سال ۱۲۹۴ ش/۱۹۱۵م، در تمبر تاج‌گذاری احمدشاه، به کار رفت و آن تصویر شیری ایستاده بود (نیساری، ۱۳۴۱: ۳).

دندانه: در حاشیه تمبر فرورفتگی و برآمدگی‌هایی دیده می‌شود که در اصطلاح به آنها دندانه می‌گویند. دندانه‌ها از عوامل مؤثر در شناخت و بررسی تقلبی بودن هر تمبر هستند و کاربرد دیگر آنها جداکردن تمبرها از یکدیگر است (رادمنش، ۱۳۶۴: ۱۴).

کاغذ: انتخاب کاغذی مناسب برای چاپ تمبر، در مرغوبیت اصالت و ارزش بعدی تمبر نقش مهم و تعیین‌کننده‌ای خواهد داشت. برای انتخاب کاغذ عواملی از قبیل دوام، ضخامت، مواد تشکیل‌دهنده، بافت کاغذ، قیمت و درنهایت پذیرفته‌شدن باید در نظر گرفته شود (رادمنش، ۱۳۶۴: ۶۳؛ هاجری، ۱۳۷۵: ۳۹۵). ازطرفی، باید کاغذی انتخاب شود که امکان سوءاستفاده و تقلب در تمبر کاهش یابد. در ایران تمبرهای شیروخورشیدی سری دوم روی کاغذ خطدار دیده می‌شود (مجله تمبر، ش ۵: ۷).

کارکرد اقتصادی

در نگاه نخست، اولین وجه هر تمبری کارکرد اقتصادی آن است. پست در حکم زیرمجموعه ساختار اداری هر کشور و تمبر نیز اجراکننده و تثبیت‌کننده نظم و قانونمندی در نظام پستی هر کشور و یکی از منابع درآمد در پست است که به صورت پویا و پرتحرک ایفای نقش می‌کند. ایران عصر قاجار در نخستین گام‌های آشنایی خود با تمبر، با کارکرد اقتصادی آن در جایگاه عاملی برای ایجاد درآمد روبه‌رو شد. این اتفاق زمانی جامه عمل پوشید که ایران به عضویت اتحادیه جهانی پست درآمد و در نظام پستی، به استقلال نسبی سیاسی و اقتصادی رسید. منسوخ شدن تمبر روسی از مرسولات پستی ایران و جایگزین شدن تمبر ایرانی و همچنین به رسمیت شناخته شدن نظام پستی و تمبر ایرانی در جهان، از نخستین نشانه‌های این استقلال در گام‌های اولیه خود بود. با رسمیت یافتن و گسترش یافتن تمبر، روند رو به پیشرفت اقتصادی آن نیز ادامه یافت؛ تا آنجاکه در دوران پهلوی اول قوت گرفت و در حکم کالایی لوکس، ارزش یافت؛ اگرچه ارزش حقیقی تمبر بیش از تشبیه آن به کالایی لوکس است.

مجلس نیز از همان ابتدای تأسیس، با آگاهی از اهمیت و جایگاه اقتصادی تمبر، به نقش تمبر در قالب منبع درآمدی برای دولت تأکید کرد و مصوباتی نیز در این زمینه به تصویب رساند. در دوره اول مجلس شورای ملی، تمبر در نقش تأمین‌کننده مخارجی شناخته شد که دولت و سازمان‌های وابسته به آن در امور کشور صرف می‌کردند: «این مملکت مخارجی دارد و آن مخارج را باید اهالی این مملکت بدهند؛ برای مثال کاغذی از سیستان می‌آید و راجع به وزارت داخله است؛ پس به وزارت داخله فرستاده می‌شود و

نخست اقتصادی: اقتصاد از ارکان اساسی و زیربنای اصلی هر جامعه است که ستون جامعه بر آن استوار است. فرایندهای مالی، تنش‌های سیاسی، جنگ و نابه-سامانی‌های اجتماعی همه‌وهمه بر اقتصاد جامعه و تغییر و تحول در آن تأثیرگذار است.

دوم سیاسی: دومین وجه تمبر در چارچوب سیاسی درخور بررسی است. معیار قدرت و پویایی هر جامعه ای بر کنش و واکنش آن به تحولات جامعه و در گستره‌ای وسیع‌تر، جهان، مبتنی است. سیاست و اقتصاد دو بعد تفکیک‌ناپذیرند که با هم ارتباط تنگاتنگی دارند.

سوم فرهنگی اجتماعی: عقاید، باورها، آداب و رسوم، زبان، تاریخ، هنر، مذهب، جنبش‌های ملی و... همگی زیرمجموعه ساختار فرهنگی و اجتماعی جامعه‌اند و از عناصر پویای جامعه محسوب می‌شود. گیدنز (Giddens) فرهنگ هر جامعه را شامل جنبه‌های نامحسوس و محسوس می‌داند؛ جنبه‌های نامحسوس شامل عقاید، اندیشه‌ها و ارزش‌هایی که محتوای فرهنگ را می‌سازند و جنبه‌های محسوس و ملموس شامل اشیاء، نمادها یا فناوری که بازنمود محتوای فرهنگ‌اند. از سوی دیگر، فرهنگ و اجتماع را در ارتباطی دوسویه قرار می‌دهد (گیدنز، ۱۳۸۹: ۳۴ و ۳۵). بنابراین تغییر در هریک از این عناصر، دیگر عناصر را تحت تأثیر قرار می‌دهد و باید گفت که در میان آنها همگرایی وجود دارد.

تمبر در قالب جهشی هنری، ابعاد اقتصادی و سیاسی و فرهنگی اجتماعی جامعه را دربرمی‌گیرد و با نقش‌آفرینی خود، معرف و نماینده هویت جامعه در قالب و اشکال گوناگون است. از این منظر، تمبرها در نگرش‌های مختلف کارکردهایی گوناگون و در ارتباط با یکدیگر دارند. در اینجا سه وجه کارکردی تمبر را به صورت مشروح بررسی می‌کنیم:

نامه ثبت اسناد در باب حقوق تمبر نیز برخی اوراق ملزم به الصاق تمبر بودند و در صورت الصاق نکردن تمبر، براساس آیین‌نامه مشمول جریمه می‌شدند؛ بنابراین در این راستا، باید جریمه‌ای را که دولت قرار داد نوعی منبع درآمد به حساب آورد. همچنین، نوع دیگری تمبر وجود داشت که در روزنامه‌ها الصاق می‌شد و تمبر روزنامه نیز در پیشبرد اهداف اقتصادی کاربرد داشت. برخی از تمبرها نیز موجود است که عنوان و مضمون اقتصادی ندارند؛ ولی کاربرد آنها در عرصه اقتصادی کشور بوده است. تمبرهایی که وزارت دارایی و ارگان‌های دولتی منتشر می‌کردند یا آن را سفارش می‌دادند، از شمار این گونه تمبرها بود. بخشی از تمبرهای یادگاری نیز از این نوع محسوب می‌شوند. تمبر تاج‌گذاری از زیرمجموعه تمبرهای یادگاری با سورشارژ (surcharge)^۲ امانت‌های پستی (تصویر شماره ۱) و مکاتبه‌های دولتی (تصویر شماره ۲)، مضمونی سیاسی و فرهنگی نداشتند؛ ولی کاربردی اقتصادی داشتند. در نگاهی کلی، تمبرهای یادگاری و رای هر عنوانی، تمبرهایی با برچسب فرهنگی هستند؛ ولی با این حال، بیان‌کننده پیشرفت و توسعه اقتصادی هر کشورند. تمبر ترقی‌های ده‌ساله دوران پهلوی اول (تصویر شماره ۳) از این نمونه تمبرها هستند که با نگرشی دیگر به آنها، این امکان وجود دارد که اقتصاد پویا را در مجموعه کامل آن مشاهده کرد.

تمبرهای مالیاتی (تصویر شماره ۴) از نوع تمبرهای با شاخص کارکرد اقتصادی بودند. در ایران نیز اسناد رسمی، تمبرهای مالیات با ارزش‌های گوناگون داشتند که برحسب نوع اسناد و ارزش سندیت آنها، با یکدیگر متفاوت بودند. به علاوه اسنادی از معاملاتی همچون خرید و فروش خانه، اجاره خانه و اجاره‌نامه‌های رسمی با تمبر ارزش اسنادی پیدا می‌کردند (آشتیانی، ۲۵۳۵: ۳۱). نوع دیگری از این تمبرها بودند که در ثبت احوال

جوابی از وزرات داخله می‌رسد باید با کاغذی از طرف مجلس فرستاده شود، این مخارج را کی می‌دهد، این تمبر برای این مصارف است» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه یازدهم، پنجشنبه ۱۵ جمادی الاخر ۱۳۲۷). دولت برای جذب درآمد با تمبر تنها به این عمل اکتفا نکرد. در جلساتی که در مجلس گذاشته شد، لایحه‌هایی به تصویب رسید که نشان داد با تمبر، دولت قدرت کسب درآمد به شیوه‌های گوناگون را در مؤسسات اداری دارد. از سوی دیگر، مشخص شد که این کار تاحدودی ایجاد بی‌نظمی و تقلب در نظام اداری را مانع می‌شود. یکی از سازمان‌هایی که مجلس درباره آن تصمیم‌گیری کرد، وزارت تلگراف بود: «... نظر به اینکه با ترتیبات فعلی ممکن است همه نوع بی‌ترتیبی و تقلب شود، وزارت تلگراف برای جلوگیری از آنها و اطمینان از جمع‌آوری عایدات دولت صلاح می‌داند که بعدها درباره مخابرات تلگرافی هم تمبر استعمال شود؛ به این معنی که صاحبان تلگراف معادل قیمت تلگراف خود از تحویلدار اداره تمبر بگیرند و در حضور خود او روی قبضی بچسبانند که در مقابل وجه از اداره می‌گیرند و آن را باطل کنند این تأسیس با مختصر وقت واضح می‌کند که در محاسبات دولت و جمع‌آوری عایدات و جلوگیری از تقلبات تسهیلات عمده حاصل خواهد کرد ... ماده سوم، اداره تلگراف برای تعیین قیمت تلگرافی تمبر تأسیس و استعمال خواهد کرد. ماده چهارم، نظامنامه راجع به تمبر تلگراف را وزرات تلگراف مرتب و اعلان خواهد کرد» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره دوم، جلسه صد و نود و شش، محرم الحرام ۱۳۲۹).

مطبوعات نیز از این قاعده مستثنی نبودند. طبق قانون مطبوعات مصوب ۵ محرم ۱۳۲۶/۸ فوریه ۱۹۰۸، هر اعلانی می‌بایست تمبر دولتی می‌خورد.^۱ طبق آیین

طرح اصلی تمبرهای دوره قاجاریه به شمار می‌آید. از آن پس در قالب سری‌های تمبر، نقش شاه وقت و نشانه شیرخورشید، در حکم نمادهای قدرت، همراه با هم بر یک تمبر یا به صورت جداگانه به چاپ رسید.

تغییر نظام سلطنتی نیز باعث جابه‌جایی نمادهای قدرت بر نقش تمبرها شد که برای نمونه باید به تمبر ۵۰قرانی محمدعلی‌شاه و سری سه‌تایی تاج‌گذاری احمدشاه اشاره کرد. در سری تاج‌گذاری، یک تمبر با نقش تاج کیانی است و دو تمبر با تصویر تخت‌جمشید که بر صدر یکی نشان فروهر جای دارد (موسوی بجنوردی، ۱۳۶۷: ۱۳۷). تاج کیانی و فروهر نماد ایران باستان است و در این نوع تمبر، نشان قدرت و مشروعیت‌دهنده سلطنت است. تمبر تاج‌گذاری احمدشاه قاجار (تصویر شماره ۵) اولین تمبر یادگاری ایران محسوب می‌شود که معرف و نشان‌دهنده تغییر و تحول سیاسی ایران در واپسین دوران قاجار است. تحول ناشی از تغییر سلطنت در ساختار سیاسی جامعه تأثیرگذار بود و روند سیاسی را تغییر داد. این تمبر در واقع نشان‌دهنده همین امر بود. از سوی دیگر، به مناسبت کودتای معروف که در جمادی الاخر ۱۳۳۹/۱۹۲۰م رخ داد، مقداری از این تمبر سورشارژ کودتا خورد که به تمبر کودتا معروف شد و دومین تمبر یادگاری ایران است^۴ (مجله تمبر، ش ۶: ۸).

در دوره پهلوی اول، تمبر محورهای گسترده‌تری را دربرگرفت و در طراحی تمبرها، تصاویر جدید با مضامین بیشتری به نمایش درآمد. تصاویری که گاه نمایش‌دهنده قدرت بود و گاه نمایش‌دهنده عملکرد حکومت. تصویر شاه همچنان در حکم نماد قدرت در تمبرها مطرح می‌شد. سال‌های سلطنت رضاشاه دوران پی‌ریزی نظامی جدید بود (آبراهامیان، ۱۳۹۳: ۱۶۹) و

و دادگستری به کار می‌رفتند. تمبرهایی که برای ثبت اسناد و املاک استفاده می‌شدند، با تصویری از شیرخورشید انتشار می‌یافتند (آشنایی، ۲۵۳۵: ۲۲) و این‌گونه درآمدی برای دولت حاصل می‌شد.

از سوی دیگر، تمبرهای مالیاتی سند اعتبار و اطمینانی بودند که دولت برای مردم تدارک دیده بود؛ به طوری که در مجلس اول به آن تأکید شده است.^۳ نکته ای که در اینجا درخور ذکر است و اهمیت دارد اینکه از تمبر در حکم یکی از عایدات مستقیم دولتی یاد شده است (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، جلسه پنجاه و هفت، شنبه ۱۸ رمضان ۱۳۳۳)؛ بنابراین با توجه به این مصوبات نیز باید به نقش و اهمیت اقتصادی تمبر در مجمع قانون‌گذاری در دوران قاجار و پهلوی اشاره کرد.

کارکرد سیاسی

تمبر زیر نظر مستقیم دولت قرار دارد و از سوی، در جهت سیاست‌های حکومت منتشر می‌شود؛ بنابراین نماینده و حامی مقاصد، دیدگاه‌ها و عرصه‌های سیاسی حکومت محسوب می‌شود. تمبر انتقال‌دهنده نگرش‌ها و ساختار سیاسی جامعه است و مضامینی به همراه دارد که دیدگاه‌های سیاسی دولت و حکومت را بازتاب می‌دهد. در ایران دوران قاجار و دوران پهلوی اول، در این زمینه تمبر با قدرت ایفای نقش کرد. حوادث سیاسی، تغییر نظام سلطنتی، تغییر حکومت‌ها، نمایش قدرت و... همگی مفاهیم خود را در تمبر به تصویر کشیدند. طرح‌هایی که روی این‌گونه تمبرها نقش می‌بست، نمادها و نشانه‌هایی را نمایان می‌کرد که دربرگیرنده پیامی سیاسی بود. تاحدودی با نهادینه‌شدن تمبر در ایران قاجار، تصویر شاه در تمبرها ظاهر شد. تصویر شاه، در جایگاه مهم‌ترین نماد قدرت، دومین

بود از دیدگاه‌های رسمی حکومت در عرصه اجتماعی و فرهنگی جامعه؛ زیرا هنر در ارتباط با فرهنگ و اجتماع هر جامعه است و تمبر بخشی از شناسنامه هنری جامعه است؛ پس تمبرهای یادگاری نمودی از فرهنگ ایرانی است. استفاده از سمبل‌ها و چهره سلاطین بر روی تمبرها، در طراحی و ضرب سکه‌های قدیم و مرسوم در ایران ریشه داشت که گاه نمادی ملی بود و گاه علامت نجابت خاندان سلطنتی که بر روی تمبر نقش می‌بست (نوروزی، ۱۳۸۸: ۲۴۲).

استفاده از نقوش ایرانی در تمبرها و تهیه تمبرهایی برای بزرگداشت شخصیت‌هایی همچون عمر خیام، نشئت گرفته از فرهنگ سیاسی ایران و برگرفته از باورهای ایرانی بود. از سوی دیگر، در دوران پهلوی اول مضامین تمبرها محورهای جدیدی را دربرگرفت که درون‌مایه‌ای اجتماعی داشت؛ برای مثال باید تمبر عدالت اجتماعی (تمبر شماره ۶) را مثال زد که بر محوریت قانون و عدالت استوار بود.

فرآیند انتشار تمبر

از آغاز به‌کارگیری تمبر در ایران، یعنی زمانی که به دستور ناصرالدین‌شاه اولین تمبر طراحی و منتشر شد، تا زمانی که ایرانیان به تدریج به طراحی و انتشار آن اقدام کردند، تحت تأثیر عوامل گوناگونی، تمبر در حال تغییر بود. از سوی دیگر، وضعیت اقتصادی و سیاسی و اجتماعی جامعه عاملی صاحب‌نفوذ در انتشار تمبر بود. به همین علت تمبر از نظر چگونگی تهیه، چاپ و انتشار درخور بررسی است. از نظر ساختار نظام سیاسی و اقتصادی، ایران دوران قاجاریه با ایران دوران پهلوی اول در دو دوره متفاوت قرار داشت که این نیز منشا اختلاف و تغییر و در نتیجه تحول در فرآیند انتشار تمبر شد. زمانی که تمبر در تشکیلات پستی قاجار ظاهر شد،

در مقایسه با ساختار سیاسی ایران سنتی، به‌ویژه پادشاهی پیشین، ساختار سیاسی رضاشاه ثبات داشت (آبراهامیان، ۱۳۹۳: ۱۸۵). در نتیجه این ثبات بود که در نظام سیاسی و اقتصادی تغییر رخ داد. تمبر معروف ترقیات، نمونه بارز نمایش قدرت و عملکرد حکومت رضاشاه بود که در تمبرها هویدا شد. این تمبر همچنین عملکرد حکومت پهلوی اول را طی ده سال نشان می‌داد که علاوه بر بُعد اقتصادی، از نظر سیاسی نیز کشور در مسیر توسعه قرار گرفته بود. بنابراین تمبرها با بیان ساختار سیاسی کشور، در جامعه آن روز نقش هویت بخشی داشتند.

کارکرد فرهنگی اجتماعی

تمبر اثری هنری است؛ اما در عین حال، مفهومی وسیع‌تر و دلالتی فرهنگی دارد و دربردارنده برخی از ابعاد هویت فرهنگی است؛ به نحوی که اگر تمبرهای هر کشور را کنار هم قرار دهیم و مجموعه‌ای کامل به وجود آوریم، بخشی از شناسنامه آن کشور را شناسایی کرده‌ایم. تمبر این استعداد را دارد که ارزش‌های اصیل فرهنگی و اجتماعی جامعه را در خود بگنجانند. فرهنگ بخشی از هویت ملی هر جامعه است و دربرگیرنده ارزش‌ها و قراردادهای اجتماعی است که با گذشت زمان در جامعه رخنه کرده و نهادینه شده است و همچنان پایدار است. البته نوع نگرش به این ارزش‌ها در دوام آن مؤثر است. انعکاس بناهای تاریخی و نمادهای ایرانی در تمبر، نمونه بارزی از مبحث در دوران مدنظر است.

تمبرهای یادگاری شاخص‌ترین نمونه تمبرهای با این کارکرد است. در دوران قاجاریه، طرح تخت داریوش و تخت جمشید نشانی بود از فرهنگ و تمدن ایرانی که در تمبرهای یادگاری ثبت می‌شد و سندی

عوامل تأثیرگذار در فرآیند انتشار تمبر

ورود تمبر به ایران در برهه‌ای از زمان صورت گرفت که ایران با فرآیند کلی انتشار آن آشنایی چندانی نداشت. همین امر باعث شد به مرور زمان، فرآیند انتشار تمبر با چالش‌هایی روبه‌رو شود و روندی متغیر داشته باشد؛ هرچند فرآیند انتشار تمبر تنها مسئله نبود. تمبر در جایگاه سفیری فرهنگی، نماینده و راوی فرهنگی ایران در جهان بود؛ اما چالش‌هایی که فراروی انتشار تمبر قرار داشت در دو قالب ارائه می‌شود: ۱. عوامل کاهش ارزش تمبر؛ ۲. موانع و مشکلات فنی در روند انتشار تمبر.

عوامل کاهش ارزش تمبر

کاهش ارزش تمبر به این معناست که از نظر کمی و ارزش عددی و همچنین از نظر کیفی،^۵ به مرور زمان در دوران چاپ و پس از انتشار، از ارزش اعتباری تمبر کاسته شود. پس از انتشار یعنی زمانی که تمبر علاوه بر کاربردی که در پست دارد به کالایی لوکس و موزه‌ای تبدیل شود. عوامل متعددی، در وجوه مختلف سیاسی و اقتصادی و...، ارزش و اعتبار تمبر را کاهش می‌دهند:

الف. بی‌نظمی و وجود نداشتن قوانینی در روند چاپ و انتشار، از عوامل مهم کاهش ارزش تمبر بود که به برخی نمونه‌های آن اشاره می‌کنیم:

۱. وزارت پست و تلگراف در مقام سازمانی که همه جوانب تمبر را در اختیار داشت، می‌بایست در انتشار و چاپ تمبر تمرکز بسیاری می‌کرد؛ با این حال در دوره‌ای، بی‌نظمی پست موجب اختلال و در نهایت کاهش ارزش تمبر شد. در چنین وضعیتی، عده‌ای نفع طلب از بی‌نظمی اداره پست و بی‌اطلاعی متصدیان سوءاستفاده می‌کردند و به چاپ تعداد فراوانی تمبر

ایران با تمبر و تکنولوژی چاپ آشنایی چندانی نداشت و در مسئله تمبر به کشورهای همسایه، نظیر روسیه و عثمانی، وابسته بود؛ اما این وضعیت ثابت نماند و ایرانیان به تدریج با فرآیند چاپ و انتشار تمبر آشنا شدند؛ به طوری که در اواخر دوران قاجار و همچنین دوره پهلوی اول، در نتیجه پیشرفت صنعت و همچنین آشنایی بیشتر با رموز تمبر، پیشرفت‌هایی را در این زمینه شاهد هستیم (مجله تمبر، ش ۵: ۸). درکل، باید بیان کرد از همان بدو ورود تمبر به ایران تا پایان دوره پهلوی اول، در فرآیند انتشار تمبر عوامل تأثیرگذاری وجود داشت که آنها را شرح می‌دهیم.

تصویر شماره ۱ (تمبر امانات پستی)

تصویر شماره ۲ (تمبر مکاتیب دولتی)

تصویر شماره ۳ (تمبر ترقیات ده ساله)

تصویر شماره ۴ (تمبر مالیاتی)

تصویر شماره ۶ (تمبر عدالت اجتماعی)

تصویر شماره ۵ (تمبر تاجگذاری احمدشاه)

اقدام می‌کردند (دادخواه، ۱۳۳۹: ۱۴). در دوران قاجار، این اتفاق به صورت‌های مختلف رخ می‌داد؛ برای نمونه، اقدام متصدی مربوط در چاپ بیش از اندازه مجاز تمبرهای باقری، موجب خارج شدن این نوع تمبر از جریان پستی شد (فرح‌بخش، ۱۳۷۹: ۲۴).

۲. از سال ۱۲۸۵ تا ۱۲۸۸ ق/۱۸۶۸ تا ۱۸۷۱ م، استفاده از تمبر در مرسولات پستی تابع نظم و قاعده صحیح نبود و تمبرها در انحصار کسی بود که مؤسسه پستی را در اجاره خود داشت (دادخواه، ۱۳۳۹: ۴۵). مستشاران به علت آشنابودن به بعضی از رموز فروش تمبر در خارج از کشور، بیشتر مواقع چاپ تمبر را به اشخاص متفرقه واگذار می‌کردند و از طرفی هم انواع و اقسام سورشارژهای متناسب و غیرمتناسب در تمبرهای ایران به وجود آوردند (مجله تمبر، ش ۶: ۷).

۳. بی‌نظمی در امور پست‌خانه در دوره‌هایی، استفاده از تمبر را در مرسولات دچار وقفه می‌کرد؛ به طوری که در دوره اول مجلس شورای ملی به این بی‌نظمی اشاره شده است: «... آقا سید حسین پست‌خانه که ده ماه به طور مرتب کاغذ بی‌تمبر می‌دهد و هیچ ترتیبی ندارد این بی‌نظمی با تقلب است و مجلس حق دارد که مفتش بگذارد تا از تاریخ چهاردهم تا حال باید از روی تفتیش جواب دهند... حاجی معین‌التجار امروز می‌گویند پست ما بی‌نظم است و عایدی ندارد باید اینها رسیدگی شود و دیگر از برای تفتیش می‌گویم که مفتش لازم است که در عایدات دولتی تفتیش کند تا وضع ادارات مرتب شود» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه بیست و هفتم، ۲۳ ذی‌القعدة، ۱۳۲۷ ق). از سوی دیگر، بی‌نظمی در امور پست و همچنین نبود مدیریت در استفاده از تمبر، باعث بی‌اعتمادی مردم به وزارت پست شد؛ به طوری که مردم به ارسال و همچنین رسیدن مرسولات خود اطمینان نداشتند.^۶

۴. در دوره‌ای، به ویژه اوایل ورود تمبر در ایران، تمبر در کنترل دولت نبود؛ بنابراین برخی از تمبرها و به ویژه تمبرهایی که حالت سفارشی داشتند، مثل تمبرهایی با چهره شاه، همچنان در خارج کشور چاپ می‌شدند (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ششم، جلسه دویست و بیست و نهم، ۲۱ فرودین ۱۳۰۷ ش). این نوع تمبرها به هر سبکی که طراحی می‌شدند، در نهایت تاحدودی دربرگیرنده روحیه فرهنگی کشور چاپ‌کننده تمبر بودند. این موضوع باعث می‌شد بیشتر از اینکه تمبرها ترویج‌دهنده و هدایت‌کننده فرهنگ و تمدن ایران به خارج از مرزها باشند، بالعکس تاحدودی فرهنگ کشورهای طراح و چاپ‌کننده تمبر را ترویج دهند.

۵. چاپ و آماده‌سازی برخی تمبرها در دست کسانی بود که مسئولیت و مقامی اداری نداشتند. از آنجاکه تهیه‌کنندگان این نوع تمبرها کلیشه تمبر را در اختیار داشتند، هر وقت و هر جا می‌خواستند به چاپ تمبر مبادرت می‌ورزیدند. همین امر باعث می‌شد گاهی از یک تمبر چندین نوبت چاپ شود که در نهایت، پایین آمدن کیفیت تمبر و کاهش ارزش تمبر را باعث می‌شد. تمبرهای تاج‌گذاری و کودتا از این نمونه تمبرها محسوب می‌شوند (مجله تمبر، ش ۶: ۸).

ب. تقلب و تصرفاتی که در تمبرها صورت می‌گرفت، دیگر عامل مؤثر در کاهش ارزش تمبر بود. این عامل بیشتر از بُعد کیفی ارزش تمبر را کاهش می‌داد. تقلب‌های مکرر در تمبرهای ایرانی و همچنین دست‌کاری‌های مختلفی که در تمبرهای این دوران می‌شد، علاوه بر کاهش ارزش آنها، استفاده از تمبر را به صورت رسمی و صحیح مانع می‌شد. تمبرهای تقلبی بوآتال (Boatal) از این نوع هستند (فرح‌بخش، ۱۳۷۹: ۸۰). این تنها نمونه‌ای از تقلب‌های مکرری بود که در

کاهش داد. علت‌های فنی تأثیرگذار عبارت بودند از: نبود ماشین‌های چاپ مناسب^۸ که در همان سال‌های اولیه ورود تمبر به ایران از اصلی‌ترین موانع و مشکلات در روند انتشار تمبر بود؛ نبود کاغذ لازم برای چاپ تمبر موجب شد برخی تمبرها در کاغذهای مختلفی چاپ شوند که این امر ایجاد اختلاف در نوع کاغذ مصرفی یک نمونه تمبر را باعث می‌شد (فرح‌بخش، ۱۳۷۹: ۲۴)؛ کمبود رنگ نیز به مشکلات این دوره در انتشار تمبر افزود. پیدایش وارپته‌های رنگی و کاغذی با انواع غلط‌ها در اوایل امری عادی نبود بلکه در اثر آشفتگی اوضاع عمومی یا اشراف‌نداشتن به موضوع تمبر به وجود آمد. در زمان ناصرالدین‌شاه، چون امور اداره‌های ایران منظم نبود و بودجه کافی در اختیار نداشتند، متصدیان آماده‌کردن تمبر به فکر نبودند برای چاپ تمام سری‌های تمبر، رنگ و کاغذ کافی را به صورت یکجا تهیه کنند و به تدریج تمبرها را چاپ می‌کردند و پس از مصرف مقدار چاپ‌شده، دوباره کاغذ یا مرکب چاپ تهیه می‌کردند؛ چه بسا که همان کاغذ و مرکب اولیه در بازار یافت نمی‌شد و انواع دیگری تهیه می‌کردند و وارپته‌های رنگی یا کاغذی به این ترتیب به وجود آمده است.

همان‌طور که اشاره شد در زمان ناصرالدین‌شاه چاپ‌های درشت و خشن رواج یافت. در این دوران چاپ‌کنندگان تمبر از روش چاپ تمبر آگاهی نداشتند؛ برای مثال، در مواقعی که یک طرف کاغذ چاپ می‌شد اگر چاپ بد یا کم‌رنگ بود به جای اینکه آن ورق کاغذ را پاره و باطل کنند، پشت همان دوباره چاپ می‌کردند (فرح‌بخش، ۱۳۷۰: ۸۵). این عمل موجب می‌شد تمبر کیفیت و ظاهر مناسبی نداشته باشد. نمونه این مشکل در تمبرهای پنج قران رخ داد (دادخواه، ۱۳۳۹: ۶۶).

گاهی تمبرهای موجود در پست‌خانه‌ها به سرقت می‌رفت و این امر باعث اختلال در روند تهیه تمبر می

دوران بی‌نظمی اداره پست ایران صورت می‌گرفت و جریان پستی ایران را دچار اختلال می‌کرد.

۱. در دوران ناصرالدین‌شاه ایران با کمبود تمبر مواجه شد؛ بنابراین تصمیم گرفتند از کلیشه‌های مسی استفاده کنند که مدت‌ها پیش آنها را کنار گذاشته بودند. این کلیشه‌ها را در اختیار آشپزی گذاشتند که همه‌کاره بود. در آن زمان نخستین فکری که درباره فن چاپ به ذهن او رسید این بود که روی کلیشه‌ها را مرکب بمالند و تکه کاغذی کوچک زیر آن بگذارند و با کف دست فشار دهند تا نقش آن حک شود. به همین علت چاپ‌هایی درشت و خشن تهیه و در همه جا پخش شد. چاپ‌هایی که از حیث تمبرشناسی نیز چندان ارزشی نداشت (هاجری، ۱۳۷۵: ۲۶۵).

۲. دخالت‌های عجیب و غریب سفارش‌دهندگان تمبر که هر روز به شکلی جلوه می‌کرد؛ برای مثال در اواخر سال ۱۳۱۰ ق/ ۱۸۹۲ م، خط فارسی به بدترین شکل ممکن درآمد و عبارت پست ممالک محروسه سرهم و با هم به شیوه‌ای متحجرانه تحریر شد (پژمان، بی‌تا: ۳۰۱).

۳. استفاده از خطوطی غیر از خط فارسی روی تمبرها، از دیگر عواملی بود که برای مدتی، مانع از انتشار تمبر و در کنار آن کاهش اعتبار تمبر شد و در دوره‌ای، استفاده از تمبر را با چالش روبه‌رو کرد؛ به گونه‌ای که برخی از نمایندگان مجلس اول به آن اشاره کرده‌اند.^۹ مجموع این عوامل در دوره‌ای زمانی موجب شد علاوه بر کاهش روند انتشار تمبر، از ارزش و اعتبار تمبر در ایران و عرصه بین‌المللی کاسته شود.

موانع و مشکلات فنی در روند انتشار تمبر

علاوه بر علت‌هایی که باعث کاهش ارزش تمبر و اختلال در روند چاپ و انتشار آن شد، در این اختلال علت‌های فنی نیز بسیار تأثیرگذار بود و اعتبار تمبر را

شد؛ برای مثال زمانی که تمبرهای چهار قران زرد به سرقت رفت، این تمبر از جریان خارج شد و به جای آن چهار قران آبی چاپ شد. نمونه دیگر سرقتی بود که درباره تمبرهای یک قران روی کاغذ سفید رخ داد و به همین علت، یک قران روی کاغذ زرد به چاپ رسید. کسانی که تمبرها را سرقت کرده بودند از این تدبیر سخت نگران شدند و برای آنکه تمبرهای سرقت شده را به فروش برسانند، چاره در این دیدند که برای زردکردن کاغذ تمبرها آنها را در آب زعفران بگذارند (دادخوه، ۱۳۳۹: ۴۴).

اتفاقاتی از این قبیل، علاوه بر اینکه برخی از این نوع تمبرها را از جریان پستی خارج می‌کرد، از ارزش آن تمبر نیز می‌کاست. این امر از سوءمدیریت اداره پست آن زمان نشان داشت. بنابراین وجود عواملی همچون نبود کاغذ و رنگ لازم، سرقت تمبر، استفاده‌های مکرر از کلیشه‌های تمبر و همچنین نبود دستگاه مناسب چاپ تمبر از موانع مهم در انتشار تمبر بود.

نتیجه

می‌پذیرفت؛ برای نمونه، تمبر شصت‌سالگی رضاشاه و تمبر عروسی محمدرضا و فوزیه را شخص غیرمسئولی سفارش داد؛ ولی طبق قراردادی خزانه‌داری کل این عمل را انجام داد که از نظر چاپ، تا اندازه‌ای محدودیت اداری به وجود آمد (مجله تمبر، ش ۶: ۸). در جریان انتشار تمبر، ورود ماشین چاپ تمبر به ایران تحول مهمی بود که در بخش‌های مختلف فرایند انتشار تمبر دگرگونی ایجاد کرد. در راستای آن، در امر چاپ سرعت عمل و دقت بیشتری صورت گرفت؛ به طوری که در مجلس پنجم، بر نقش و تأثیر آن در جریان پستی ایران تأکید شد.^۹ از سوی دیگر، با مطلوب شدن سطح فنی و کیفی دستگاه‌های چاپ، بخشی از تمبرها با تمثال شاه در تهران چاپ می‌شد. دستگاه‌های چاپ تمبر علاوه بر اینکه کیفیت تمبرها را افزایش داد، موجب شد ایرانیان در انتشار و همچنین طراحی تمبر به خودکفایی دست یابند.

عوامل مؤثر در تسریع روند انتشار تمبر

با گسترش ارتباطات و همچنین آشنایی بیشتر ایرانیان با کارکردهای تمبر، انتشار تمبر روند رو به پیشرفتی یافت. این امر از قانونمندشدن تشکیلات پستی و همچنین شناخت تکنیک‌های انتشار تمبر و ورود دستگاه‌های مختلف چاپ تمبر ناشی بود. در اواخر دوره قاجار و همچنین دوره پهلوی اول، محدودیت‌هایی در چاپ تمبر به وجود آمد. این محدودیت‌ها باعث شد که تمبرها زیر نظر مستقیم وزارت پست و دولت قرار گیرد و مانع دخالت افراد و مؤسساتی شدند که روند انتشار تمبر را با چالش روبه‌رو می‌کردند. این عمل، یعنی واگذاری چاپ تمبر به افراد، تنها در صورت انعقاد قرارداد صورت

بررسی تمبرها در دوره قاجار و پهلوی اول، در جایگاه یکی از عناصر مؤثر در نظام پستی این دوران، نشان می‌دهد با ورود تمبر به ایران، نقش‌پذیری آن در جامعه ابعاد گستره‌تری را دربرگرفت. روند تحول نظام پستی و تمبر از دوره ناصرالدین شاه تا رضاشاه، بیان‌کننده تغییر معیارهای ارزشی جامعه و همچنین سیاست‌هایی است که حکومت در پیش گرفته بود. این تغییر در ساختار ظاهری و کارکردی تمبر صورت پذیرفت. بررسی ساختار ظاهری تمبرها در ایران نشان می‌دهد تمبر از نظر کیفیتی و چاپ پیشرفت شایانی کرد و تا حدودی از این جنبه به خودکفایی رسید؛ به ویژه با ورود دستگاه‌های جدید چاپ، تمبر از نظر کیفی به سطح بسیار خوبی رسید.

روی تمبرهای موجود مهر استقلال و تاریخ استقلال را می‌زنند. در صورت بروز حوادث طبیعی مثل زلزله و سیل، بروز جنگ و اشغال نظامی کشور، سرقت مقداری از تمبرها و هنگامی که در کشوری واحد پولی تغییر کند، به علت کمبود یک سری تمبر از نظر بهایی که احتیاج است، تمبرهای موجود را سورشارژ می‌کنند تا ارزش جدید آنها تعیین شود. سورشارژ را دستگاه تمبر چاپ‌شده بر روی تمبر می‌زنند. بعضی اوقات سورشارژ با دست زده می‌شود یا با قلم و مرکب از امضای مخصوص این عمل انجام می‌گیرد (غفاری‌نور، ۱۳۷۰: ۲۳).

۳. «حسینقلی‌خان نواب خطاب به نمایندگان مجلس: شماها که این قدر در عایدات بلدیة تعجیل و اصرار دارید خوب است به وزیر مالیه بگوئید تمبر چاپ کند و مالیات را بدون تمبر نگیرند تا تمبر نباشد مردم اطمینان به دادن مالیات ندارند» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه دویست و سی و هشت، ۲۴ محرم الحرام ۱۳۲۷ق).

۴. در دوره پنجم مجلس شورای ملی، طی مذاکراتی که صورت گرفت، بخشی از تمبرهای تاج‌گذاری احمدشاه به اسدالله‌خان کردستانی واگذار شد. او از جمله اشخاصی بود که امتیاز برخی تمبرها را از حکومت دریافت می‌کرد. پیرو آن نیز سورشارژ کودتا خورد: «چون امتیاز تمبر تاج‌گذاری را داشت تقاضا کرد که ده‌هزار سری از تمبر تاج‌گذاری سورشارژ بشود به تاریخ روز کودتا، یعنی روزی که کودتا شد (روز ۲۳ حوت)» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره پنجم، جلسه هفتاد و پنج، هفتم عقرب ۱۳۰۳ مطابق اول شهر ربیع الثانی ۱۳۴۳).

با بررسی صورت مذاکرات مجلس شورای ملی مشخص می‌شود از نظر ساختار کارکردی نیز، از دوران قاجار تا رضاشاه، کارکردهای تمبر موضوع‌های مختلفی را دربر گرفته است. در ابتدا تصاویر و طرح‌های روی تمبر بدون توجه به معیارها و دیدگاه‌های دولت و جامعه بود و فقط کارکردی اقتصادی در ابعاد محدود داشت؛ ولی به تدریج علاوه بر گسترش کارکرد اقتصادی، در وجوه گسترده‌تر کارکردهای دیگری به آن اضافه شد که محورهای جدیدتری را دربر می‌گرفت. در دوران پهلوی اول، مضامین جدیدتری عرضه شد؛ بنابراین تمبر با ویژگی کارکردی موضع قوی‌تری به خود گرفت و با ارائه آن در جامعه، در سیاست‌های سیاسی و اقتصادی جامعه جایگاه مناسبی یافت و در نقش سفیر فرهنگی، هویت و باورهای ایرانی را عرضه کرد.

پی‌نوشت

۱. «ماده ۲۲- سوای اعلانات رسمی و اعلانات انتخابیه هر اعلانی باید تمبر دولتی بخورد و قیمت آن تمبر بر حسب عده اعلان و قطع روی آن مختلف می‌شود موافق قانونی که در باب تمبر وضع خواهد شد، طفره از ادای حق تمبر باختلاف بالتزام شرعی از ده تومان الی پنجاه تومان مجازات می‌شود» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه دویست و هشتاد و شش، ۱۴ ذی‌القعدة الحرام ۱۳۲۷ق).

۲. سورشارژ: فلز یا پلاستیکی که برای قیمت یا رسمی شدن تمبر یا معرفی آن به منظور مصارف مختلف روی تمبر زده می‌شود؛ بدون آنکه ارزش آن را پایین بیاورد. این عمل به علت‌های مختلفی صورت می‌گیرد؛ از جمله زمانی که رژیم تغییر کند، در صورت استقلال کشوری، تا چاپ تمبر مجدد بر

۵. کیفیت طراحی، رنگ و چاپ.

۶. در جلسه پنجم مجلس شورای ملی، مذاکره‌ای در باب مشکلات تبر در وزارت پست و مخارجی که از این جهت از دولت دریافت می‌کنند صورت پذیرفت. برخی از نمایندگان از جمله عبدالوهاب، وزارت پست و تلگراف را مسئولی نظمی در اداره تبر می‌دانست: «حاج میرزا عبدالوهاب... قسمت دیگر راجع به پست و تلگراف است، آن روز هم عرض کردم حالا هم عرض می‌کنم یک وزارت پستی که نتواند یک تبر را اداره کند این قدر بودجه برای چه به آن می‌دهند الان دوسه ماه است که تمام کاغذهای مردم بدون تبر است؛ مثلاً بنده خودم کاغذی بردم به پستخانه سه‌راه امین حضور همین قدر یک مهر زد روی کاغذ نوشته بود سه‌راه امین حضور و از بنده پول گرفت گفتم بدهید به صندوق بیندازم جواب دادند خیر خودمان می‌فرستیم بنده حقیقتاً اطمینان ندارم که آیا می‌رسانند باز موقعی که تبر بود در مقابل پول تمبری به پاکت می‌زدند؛ ولی الان سه ماه است که هیچ تمبری نیست و تمام کاغذهای مردم را فراهم کند نه اینکه کاغذهای مردم را بیاندازند آنجا رسید رسید، نرسید نرسید» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره پنجم، جلسه نود و دوم، هفدهم قوس ۱۳۰۳ ش).

۷. استفاده از خط فارسی در تمبرها از مسائلی بوده که نظر نمایندگان مجلس شورای ملی را به خود جلب کرده است؛ به طوری که حتی تمبرهایی که در خارج از کشور به چاپ می‌رسید می‌بایست به خط فارسی نگاشته می‌شد. از سوی دیگر کمبود تبر در پست‌خانه‌ها در دوره‌هایی موجب شد در روند پستی کشور اختلال به وجود آید و مجلس به آن رسیدگی کند: «آقاسید بروجردی - دیگر روی پاکت‌ها تبر نیست. سعدالدوله - چون گفته شده

بود که چرا تبر پست‌خانه به خط خارجه است. حال دیگر نزدیک است که هیچ تبر روی کاغذ نچسبانند این ترتیبات از بی‌نظمی و بی‌ترتیبی است. رئیس - هرگاه تبر پست‌خانه ولایات تمام می‌شود و جای آن مهر می‌زنند این افت چندی پست‌خانه با من ولی نمی‌گویم این صحیح است اما سند از برای تقلب نمی‌شود. سعدالدوله - صحیح است سند تقلب نیست؛ ولی سند بی‌نظمی که هست شما هیچ در فرنگستان دیده‌اید که پاکتی بی‌تمبر باشد. رئیس - خیر، آنجا این طور امور دیده نمی‌شود. آقاسیدحسین - تمبرهایی که بلژیک به خط خودشان از این چاپ می‌کنند چیست؟ رئیس - مدتی است که چاپ می‌کنند فقط خط خودشان نیست، عدد فارسی هم دارد؛ چون باید به خارجه برود باید به خط ایشان هم باشد» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه بیست و سوم، چهاردهم ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۷ ق).

۸. در سال‌های بعد که دستگاه‌های چاپ تبر به ایران وارد شد، به علت نبود متخصص‌هایی برای تعمیر دستگاه‌ها، به استخدام متخصصان خارجی مجبور بودند. بنابراین در اختیار نداشتن متخصصان فنی ایرانی برای تعمیر دستگاه‌ها تا مدتی از مشکلات اساسی محسوب می‌شد.

۹. مجلس پنجم شورای ملی با تأکید بر چاپ تبر در داخل کشور، با خرید دستگاه‌های مختلف چاپ روند انتشار تبر را تسریع کرد. «...مخبر - مجلس شورای ملی علاوه بر اینکه صرفه دارد و آن‌طور که آقا تشخیص دادند نیست امروز یک خدمت بزرگی را انجام می‌دهد که تا به حال در ایران سابقه نداشته و آن مسئله تبر پست است، آقایان از این غافل‌اند که تبر پست در ایران در ممالک بیگانه طبع می‌شده است بی‌آنکه ما بدانیم کلیشه این تبر به

. پژمان، حسین، (بی تا)، تاریخ پست و تلگراف و تلفن در ایران، تهران: کتابفروشی علمی.

. دادخواه، محمد، (۱۳۳۹)، **تمبرهای اولیه شیر و خورشیدی ایران**، تهران: بی نا.

موسوی بجنوردی، کاظم (زیر نظر)، (۱۳۶۷)، دایرةالمعارف بزرگ اسلامی، ج ۱۶، تهران: مرکز دایرةالمعارف بزرگ اسلامی.

. مصاحب، غلامحسین (به سرپرستی)، (۱۳۴۵)، دایرةالمعارف فارسی، ج ۱، تهران: فرانکلین.

. رادمش، علی اکبر، (۱۳۶۴)، **تمبرشناسی**، تهران: نقش جهان.

. عبدلی فرد، فریدون، (۱۳۷۵)، **تاریخ پست در ایران از صدارت امیرکبیر تا وزارت امین الدوله**، (۱۲۹۷-۱۲۶۷ ه.ق.)، تهران: هیرمند.

. -----، (۱۳۷۸)، **تاریخ پست در ایران؛ تمبرهای شیر و خورشیدی اولیه ایران**، تهران: هیرمند.

. عطایی آشتیانی، حسین، (۲۵۳۲ شاهنشاهی)، **تمبر**، تهران: پدیده.

. غفاری نور، فوزی، (۱۳۷۰)، **آنچه باید درباره تمبر بدانیم**، مشهد: آستان قدس.

. -----، (۱۳۸۱)، **جهان تمبر** - مرکز آموزش شرکت پست و جمهوری اسلامی ایران -، تهران: سپهر افروز.

. قدیانی، عباس، (۱۳۸۴)، **تاریخ فرهنگ و تمدن ایران در دوره قاجاریه**، چ ۲، تهران: فرهنگ مکتوب.

. گیدنز، آنتونی، (۱۳۸۹)، **جامعه شناسی**، ترجمه حسن چاوشیان، تهران: نی.

. مجله تمبر، سال اول، شماره ۶، تهران: نوین فرح بخش.

. محبوبی اردکانی، حسن، (۲۵۳۷ شاهنشاهی)، **تاریخ مؤسسات تمدنی جدید در ایران**، ج ۲، تهران: دانشگاه تهران،

دست کیست؛ ولی صحبت آن را تصدیق می کند و آیا در بازارهای دنیا پیش از آن تمبر ما هنوز به مملکتان وارد شده باشد به معرض بیع گذاشته می شود یا نه؟ امروز مطبوعه مجلس با همین ماشین هایی که ملاحظه می فرمایید تمبر چاپ می کند و تفاوت این لاقل برای مملکت بسیار چشمگیر است. سابق پول هنگفتی می دادیم در هارلن می بردند و در آنجا در یک مطبوعه کوماند می دادند. شاید در بعضی مواقع هم دولت ایران مأمور فوق العاده هم می فرستادند برای طبع تمبر که نظارت داشته باشد آن وقت این تمبر که به قیمت گزاف وارد می شد و امروز دولت به واسطه مطبوعه که خودش وارد کرده است این تمبر را طبع می کند و از این حیث برای مملکت یک افتخاری است و گذشته از این، یک اعتباراتی را برای دولت فراهم کرده است و یک مبالغی که دولت برای خریدار است و آلات و ماشین ها تخصیص داده و وارد شده اینها را دیگر نمی شود دور انداخت. ... ماشین آلاتی که ما تهیه کرده ایم یک قسمت هایی است که در سایر مطابع هست و کار می کنند؛ ولی یک قسمت هایی هم هست که در سایر جاها نیست ما دوازده ماشین تمبر پست داریم، ماشین باندرول هست، اینها ماشین هایی است که به طرز جدیدی ساخته شده و خریده شده است» (صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره پنجم، جلسه صد و هفتاد و شش، ۱۲ خرداد ۱۳۰۴ ش).

کتابنامه

الف. کتاب

. آبراهامیان، یرواند، (۱۳۹۰)، **تاریخ ایران نوین**، ترجمه شهریار خواجهیان، تهران: دات.

. افشار، ایرج، (۱۳۹۰)، **کاغذ در زندگی و فرهنگ ایرانی**، تهران: میراث مکتوب.

- نوروزی، محمدرضا، (۱۳۸۹)، **تمبر و نقش آن در روابط بین‌الملل**، تهران: دانشکده هنر.
- نوین فرح‌بخش، فریدون، (۱۳۷۹)، **تمبرهای اولیه ایران**، تهران: نوین فرح‌بخش.
- ، (۱۳۷۰)، **مجموعه مهرهای پستی ۱۲۵۴-۱۳۰۴**، تهران: نوین فرح‌بخش.
- نیساری، سلیم، (۱۳۴۱)، **کاتالوگ تمبرهای ایران، از بدو انتشار تا امروز**، چ ۲، تهران: رنگین.
- ورهرام، غلامرضا، (۱۳۶۹)، **تاریخ سیاسی و سازمانهای اجتماعی ایران در عصر قاجار**، چ ۲، تهران: معین.
- هاجری، ضیاءالدین، (۱۳۷۵)، **تمبر جام جهان‌نما**، تهران: آوای نور.
- یزدانی، مرضیه، (۱۳۷۸)، **اسناد پست و تلگراف و تلفن در دوره رضاشاه**، تهران: سازمان اسناد ملی ایران، پژوهشکده اسناد.
- ب. مذاکرات مجلس**
۱. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه دویست و سی و هشت، ۲۴ محرم الحرام ۱۳۲۷ ق.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه بیست و سوم، چهاردهم ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۷ ق.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه بیست و هفتم، ۲۳ ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۷ ق.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه یازدهم، ۱۵ جمادی‌الآخر ۱۳۲۷ ق.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره اول، جلسه دویست و هشتاد و شش، ۱۴ ذی‌قعدة الحرام ۱۳۲۷ ق.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره پنجم، جلسه صد و هفتاد و شش، ۱۲ خرداد ۱۳۰۴ ش.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره پنجم، جلسه نود و دوم، هفدهم قوس ۱۳۰۳ ش.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره پنجم، جلسه هفتاد و پنج، هفتم عقرب ۱۳۰۳ مطابق اول شهر ربیع‌الثانی ۱۳۴۳.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره دوم، جلسه صد و نود و شش، اول محرم الحرام ۱۳۲۹ ق.
۲. صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره سوم، جلسه پنجاه و هفت، ۱۸ رمضان ۱۳۳۳ ق.
- صورت مذاکرات مجلس شورای ملی، دوره ششم، جلسه دویست و بیست و نهم، ۲۱ فرودین ۱۳۰۷ ش.
- مجموعه تمبر موزه ملک.
- مجموعه تمبر انجمن مطالعات تمبرشناسی.
- ج. مقاله**
- ارجمند، سیروس، (۱۳۷۵)، «**تاریخچه تمبر ایران در دوران پهلوی اول**»، نشریه ایران‌شناسی، س ۸، ش ۴، ص ۷۴۶ تا ۷۵۶.
- ، (۱۳۷۵)، «**تاریخچه تمبر ایران در دوران قاجاریه**»، نشریه ایران‌شناسی، س ۸، ش ۲، ص ۷۲۸ تا ۷۴۲.
- بلوم، جانانان، (۱۳۸۳)، «**تاریخ کاغذ آشنایی آن در سرزمین‌های اسلامی**»، نشریه نامه بهارستان، س ۵، ش ۱ و ۲، ص ۲۶۷ تا ۲۷۰.
- رامی، مرجان، (۱۳۸۶)، **تمبر شیر و خورشید مشروطه**، تاریخ معاصر ایران، س ۱۱، ش ۴۴، ص ۷۴ تا ۷۵.
- د. منابع لاتین
- Mano Amarlou, (2012), *Philately vi originally published.*
- Roman siebrtz, (2011), *Philately i the postagestamps of Iran*, originally published.